

Manuel'in Yenilgisi ve Üçüncü Haçlı Seferi*

The Defeat of Manuel and The Third Crusade

W. M. Ramsay

Çev.: Doç. Dr. Abdullah BAKIR**

Fatih DEMİR***

Özet

Tarih araştırmaları için gerekli olan tarihi coğrafya ile ilgili ilmi çalışmalar yeterli düzeyde değildir. Özellikle Ortaçağ Anadolu'sunun tarihi coğrafyası üzerine yapılan ilmi faaliyetler neredeyse yok denilecek kadar azdır. Yaklaşık elli yıl boyunca Anadolu'nun hem eskiçağ hem de ortaçağdaki tarihî coğrafyasına dair araştırmalar yapan W. M. Ramsay'in çalışmaları bu alanda büyük öneme haizdir. W. M. Ramsay'in araştırmalarının üzerinden neredeyse bir asır geçmiş olmasına rağmen onun ortaya koyduğu çalışmalar Anadolu'nun tarihi coğrafyasını araştırmada kullanılacak eserlerin en önde gelenlerinden biridir.

Bizans ve Türkiye Selçuklu devletleri arasında meydana gelen Myriokephalon Savaşının vuku bulduğu yere dair günümüzde yapılan araştırmalarda ciddi bir artış olduğu gözlenmektedir. W. M. Ramsay, Anadolu'nun tarihi coğrafyasına dair çalışma yapan ilk araştırmacılardan birisi olduğu gibi, Myriokephalon Savaşının yerine dair ilmi bilgiler ortaya koyan araştırmacıların arasında da ilk sıralarda yer almaktadır. Onun ortaya koyduğu bu eserler ilim dünyasında uzun yıllar kabul görmüş ve referans kaynağı olarak kabul edilmiştir.

W. M. Ramsay, 1886 yılında konuyla ilgili yayımladığı ilk makalesinde Myriokephalon Savaşının Düzbel'de yapıldığını iddia etmiştir. 1895 yılında yayımladığı diğer bir makalesinde ise savaşın Eğirdir Gölünün kuzeydoğu ucunda yani Limnai (Eğirdir/Hoyran Gölü) ve Gondani (Kumdanlı) arasındaki bir coğrafyada meydana geldiğini iddia ederek savaşın vuku bulduğu yere dair önceki görüşünü değiştirmiştir. W. M. Ramsay, bu makalesinden sonra Limnai ve Gondani ara-

---

*W. M. Ramsay, "Preliminary Report to The Wilson Trustees on Exploration in Phrygia and Lycaonia", *Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire*, Aberdeen University, Aberdeen, 1906: 235-238.

**Süleyman Demirel Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, abduhba-kir@gmail.com.

***Ortaçağ Tarihi, Bilim Uzmanı, fathdemir@yandex.com.

sındaki bölgeyi Myriocephalon Savaşının yeri olarak zaman zaman eserlerinde tekrar dile getirmiştir. Ancak bizim burada üzerinde çalışma yaptığımız bu makalesine kadar onun daha önce iddia ettiği Düzbel görüşünden neden vazgeçip, savaşın yerini Eğirdir Gölünün kuzeydoğu ucuna taşıdığı hakkında açıklayıcı bilgiler vermediği görülmekteydi. Onun bu ilmi çalışması Myriocephalon Savaşının yeri ile ilgili yapılan tartışmalarda karşılaşılan pek çok soruya cevap verecek niteliktedir.

Anahtar Sözcükler: Myriocephalon Savaşı, Miryokefalon Savaşı, Tzibrizte Geçidi, Tarihi Coğrafya, Türkiye Selçuklu Devleti, Bizans Devleti.

Abstract

The scientific studies related to the historical geography required for historical research are not sufficient. Especially the scientific activities on the historical geography of the Middle Ages are almost non-existent. The researches of W. M. Ramsay, who has been conducting research on the historical geography of Anatolia in both ancient and medieval times for nearly fifty years, are of great importance in this field. Although almost a century has passed since W. M. Ramsay's research, his work is one of the leading works to be used in researching the historical geography of Anatolia.

A significant increase is observed in the researches on the place where the Battle of Myriocephalon took place between the Byzantine and Turkey Seljuk states. W. M. Ramsay is one of the first researchers to study the historical geography of Anatolia, and is one of the first researchers to present scientific knowledge about the place of the Battle of Myriocephalon. These works, which were put forward by W. M. Ramsay, have been accepted in the science world for many years and have been accepted as the reference source.

W. M. Ramsay, in his first article published in 1886, claimed that the Battle of Myriocephalon was made in Düzbel. In another article which he published in 1895, he changed the previous view of the place where the war took place by claiming that the war occurred at the northeastern end of Eğirdir Lake, ie between Limnai (Eğirdir/Hoyran Lake) and Gondani (Kumdanlı). After this article, W. M. Ramsay has repeated the area between Limnai and Gondani from time to time in his works as a place of the Battle of Myriocephalon. Only, until this article we were working on here, it was seen that why he did give up the Düzbel view, which he had previously claimed, and gave no explanatory information about the location of the war to the northeastern end of Lake Eğirdir. W. M. Ramsay's scientific work is capable of answering many questions encountered in the discussions about the place of the Battle of Myriocephalon.

Keywords: Battle of Myriocephalon, Tzibrizte Pass, Historical Geography, Turkey Seljuk State, Byzantine State.

Bu makale 1906 yılında William Mitchell Ramsay'ın (1851-1939) editörlüğünü yaptığı "*Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman*

Empire" adlı kolektif eser içerisinde yer alan ve W. M. Ramsay tarafından kaleme alınan "*Preliminary Report to the Wilson Trustees on Exploration in Phrygia and Lycaonia*" adlı bölümün içerisinde bulunan "*The Defeat of Manuel, and the Third Crusade*" başlıklı kısmının çevirisidir. Ayrıca sözü edilen bölüm içerisinde toplamda on bir başlık daha bulunmakla birlikte bu kısımlar çeviriye dâhil edilmemiştir (Ramsay, Preliminary... 231-278).

Anadolu'nun tarihi coğrafyası deyince akla gelen ilk isimlerden birisi olan W. M. Ramsay, Oxford ve Aberdeen üniversitelerinin verdiği burs ve yine Londra Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nun destekleriyle 1905 yılında Anadolu'yu tekrar gezme fırsatı yakalamıştır. Ramsay'in amacı kendisinin de dile getirdiği üzere daha önceden çalışmalarında konu olarak işlenen ancak ayrıntılarıyla ele alınamayan konular üzerinde çalışmak ve daha önceki seyahatlerinde karşılaştığı tarihi problemleri yerinde çözerek yeni kanıtlar keşfetmekti (Ramsay, Preliminary... 231, 232). Bu amaçla Dinar'dan Konya'ya kadar ki bölgede araştırma yapmak üzere 1905 yılı Nisan ayının sonlarına doğru İzmir'e gelmiştir. Daha sonra demiryolu ile İzmir-Efes-Aydın-Denizli hattını izleyerek Dinar'a ulaşmıştır. Dinar'da bir süre boyunca Kelainai/Apamea antik kentinin kalıntılarını araştırarak vakit geçirmiş ve bu süreçte buldukları yazıtları kopyalamanın yanı sıra Kelainai/Apamea'nın su kaynaklarından olan Gülen ve Ağlayan isimli iki su kaynağını incelemeye tabi tutmuştur. Dinar'da incelemelerini tamamlayan seyyah ertesi gün Uluborlu (Apollonia)'ya gitmek üzere harekete geçmiştir. Yol güzergâhı üzerinde karşılaştıkları Roma Miltaşları sayesinde Apollonia'nın tarihsel süreçteki idari serüveni üzerine çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Uluborlu ve Apollonia antik şehri hakkında daha fazla bilgi vermeyen Ramsay, buradan Yalvaç'a yönelerek Antiocheia antik kentinin kalıntıları incelemek ve buradan Konya'ya gitmek üzere harekete geçmiştir.

W. M. Ramsay, Uluborlu'dan hareketle Eğirdir Gölünün kuzeyinden geçip Yalvaç'a doğru giderken, 1176 yılında Bizans ve Türkiye Selçuklu devletleri arasında gerçekleşen ve tarihe Myriokephalon Savaşı ismiyle geçen savaşın yeri üzerine yeni değerlendirmelerde bulunmuştur. Bilindiği üzere Ramsay, 1886 yılında "*Notes and Inscriptions from Asia Minor (III)*" isimli makale serisinin üçüncüsünde yayımladığı "*Manuel's Campaign Against The Turks, A.D. 1176*" başlıklı bölümde savaşın Düzbel'de Turrije (Dubrice) isimli bir geçitte meydana geldiğini ileri sürmüştür (Ramsay, Notes... 123-131; Ramsay, Manuel'in... 329-337). Yine bu iddiasını 1890 yılında yayımladığı "*The Historical Geography of Asia Minor*" adlı eserinde de yinelemiştir (Ramsay, The Historical... 136; Ramsay, Anadolu'nun... 147). Ancak 1895 yılında yayımladığı "*The Cities and Bishoprics of Phrygia*" adlı eserinde Wilhelm Tomaschek'in (1841-1901) görüşlerinden etkilendiğini ifade edip, savaşın yapıldığı yere dair görüşünü değiştirmiş

ve savaşın Limnai (Eğirdir/Hoyran Gölü) ve Gondani (Kumdanlı) arasındaki coğrafyada meydana geldiğini ileri sürmüştür. Ayrıca söz konusu makalesinde Alman İmparatoru Frederick Barbarossa'nın (1122-1190) komutasındaki haçlı ordusunun 1190 yılında Limnai'nin kuzey ucundan Kinnaborion vadisine yani Afyonkarahisar'ın Çay ilçesi Çayıryazı (Geneli) Köyü (Ramsay, Anadolu'nun... 154) dolaylarına geçerek Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un (1118-1180) 1176'da yenildiği Tzybritze Geçitine girmekten kaçındığı iddiasında bulunmuştur (Ramsay, The Cities... I, 346, 347; Ramsay, Pisidia... 249). Ancak Ramsay'ın "*The Cities and Bishoprics of Phrygia*" eserinde verdiği bilgiler oldukça kısıtlı olmakla birlikte savaşın yapıldığı yere dair görüşlerini neden değiştirdiği konusunda yeterli malumat elde etmek oldukça zordu. Ramsay, bu durumun geçte olsa farkına varmış olsa gerek ki bizim çevirisini gerçekleştirdiğimiz bu makalesinde daha önceki çalışmalarında cevapsız bıraktığı pek çok soruya yanıt verdiği görülmektedir.

Çeviri esnasında yazarın kullandığı yer ve şahıs isimleri aynen korunmuş olup sadece yanına köşeli parantez içerisinde günümüzde kullanılan halleri eklenmiştir. Makalede yazar tarafından verilen feet ve mil gibi uzunluk birimlerinin günümüz koşullarında daha iyi anlaşılması için metre ve kilometre cinsinden çevirileri hemen yanlarında köşeli parantez içerisinde verilmiştir. Köşeli parantez dışındaki diğer parantez içindeki bilgiler ise yazar tarafından orijinal metin içerisinde yer aldığı şekliyle korunmuştur. Yazar makalesinde dipnot kullanmamış olup bu çeviri içerisinde kullan tüm dipnotlar makaleyi hazırlayanlar tarafından açıklama amacıyla eklenmiştir. Ayrıca çevirinin sonuna makale içerisinde geçen tarihi coğrafyanın daha iyi anlaşılması için W. M. Ramsay tarafından 1897 yılında "*The Cities and Bishoprics of Phrygia*" adlı eserinin içerisinde yayımlanan bir adette bölge haritası ekler kısmında verilmiştir.

Manuel'in Yenilgisi ve Üçüncü Haçlı Seferi

Yolumuz şimdi İmparator Manuel Komnenos'un 1176'da ve Frederick Barbarossa'nın da 1190'da takip ettiği güzergâh ile çakışmıştı; aslında bu güzergâhı seçmemizin sebebi bu idi. Apollonia [Uluborlu] vadisi havzasından akarsuyun içine döküldüğü Limnai [Eğirdir/Hoyran Gölü] diye anılan büyük göle kadar yürüyerek geçtik, daha sonra Limnai'nin kuzey sahiline kadar devam ettik, gölün kuzey doğusunda ondan doğru istikametinde uzaklaşarak Pisidia Antioch [Yalvaç]'una doğru geçide ilerledik. Bu geçit Bizans döneminde Kleisoura Tzybritzi¹ diye adlandırılmıştı, aslında burası Manuel Komnenos'un muhteşem ordu-

¹Niketas Khoniates'de sözü edilen geçidin ismi "*Tzybritze Kleisoura*" (*αἱ κλεισοῦραι τοῦ Τζυβρίτζη*) şeklinde geçerken, İmparator Manuel Komnenos'un Myriokephalon Savaşından sonra İngiltere Kralı II. Henry'ye (1154-1189) yazdığı mektupta "*Cibrilcimani*" şeklinde geçmektedir.

sunun Konia [Konya] Selçuklu Türklerine net bir şekilde yenildiği yerdir. Yetenekli John Komnenos ve onun oldukça cesur fakat ihtiyatsız oğlu Manuel Komnenos'un liderliğindeki Bizans gücünün tedrici canlanışına bir son vererek, Küçük Asya [Anadolu]'nın kaderini belirleyen savaş işte bu savaştır. Silahlardaki üstünlüğün ve kişisel cesaretin hiçbir komutanın dikkatsizliğini telafi edemeyeceği daha açık bir şekilde görüldüğü başka bir savaş yoktur. Bizans ordusu, imparatorluktaki en iyi birliklerden, büyük kısmı itibarıyla de Varegler² ile Batı ve Kuzey Avrupalı askerlerden oluşmaktaydı, dünyadaki en iyi savaşan unsurdur; hafif teçhizatlı Türklere nazaran oldukça üstün silahlarla silahlanmışlardı; oldukça iyi eğitilmiş ve zafere alışık bir orduydular. Babasından aldığı eğitim ve 34 yıllık hükümdarlığının da vermiş olduğu tecrübe ile Manuel kişisel cesaretini göstermiş ve Türklere karşı çıktığı birçok seferde onların savaş sanatını öğrenmişti. Kendisi Selçukluların başkenti olan Konia'ya, Küçük Asya'nın bağrına doğrudan bir ordu ile harekete geçmiş ve kendi yönettiği gibi bir ordu karşısında Türk ordusunun adil bir savaşta ne kadar uygunsuz olduğunu da biliyordu. Şimdi, babasının ısrarla ve kendisinin de gelişigüzel bir şekilde sürdürdüğü savaşın yani iki neslin tekemmül etmiş bir timsali olarak, imparatorluğun en iyi kuvvetleri ile birlikte kendisini Limnai Gölünün kuzeydoğu köşesinde Antioch ve Konia'ya giden geçide girmek üzereyken bulmuştu. İşte önünde, deniz seviyesinden yaklaşık 3000 feet [1000 m] yükseklikteki gölün hemen kenarında bulunduğu yerden, doğuya doğru uzanan geçit bulunuyordu, geniş ve hafif bir meyile sahip, güneyi yaklaşık 5000 feet [1500 m] yüksekliğinde ve zeminden keskin bir şekilde dik olarak yükselen sıradağlarla sınırlanmış; geçit bir mil'in yaklaşık üçte biri [500-550 m] genişliğinde (kuzeyden bakınca benim tahminim bu şekilde), mükemmel bir şekilde düz, merkezinde akan küçük bir akarsu; kuzeyinde alçalıp yükselen tepeler, zeminden zarifçe yükselen ve yaklaşık 3 mil [5 km] ilerleyince yaklaşık 6000 feet [1800 m] yüksekliğindeki uzun sıradağlar (Karakuş Dağları) silsilesine dönüşür ki bu dağlar Apollonia vadisinin ve Limnai'nin üzerinde

---

Abû'l-Farac ise savaşın yapıldığı yerin "Bet-Toman (Beth-Thoma)'ın derin geçitleri" olarak bahsetmektedir. Lakin burada sözü edilen Bet-Toman (Beth-Thoma), geçit veya geçitlerin ismi olmayıp, daha ziyade içerisinde geçitler barındıran dağ veya bölge ismi olduğu anlaşılmaktadır. Zira Bet-Toman (Beth-Thoma), Süryanice (Aramice)'de Thoma Yurdu, Thoma Ülkesi veya Thoma Diyarı anlamlarına gelmektedir. Niketas Khoniates, *Historia*, Ed. Immanuel Bekker, CSHB, Bonn 1835: 232.; Türkçe çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1995: 124.; Roger de Hoveden (Benedict of Peterborough), *Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*, ed. William Stubbs, *Chronica Magistri Rogeri De Houedene*, Vol. II., London, 1869: 103.; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev. Ömer Rıza Doğrul, *Abû'l-Farac Tarihi II*, TTK, Ankara, 1987: 422.

² Varegler veya Vargengler Doğu Avrupa kökenli bir kavim olup Bizans ordusunda uzun süre görev yapmışlardır.

güneybatı kuzeydoğu istikametinde Phrygia Parareios'a³ (7000 feet [2100 m] rakımın üzerinde, şimdi Sultan Dağı olarak adlandırılır) doğru uzanırlar. Bu üç dağ silsilesinin biri veya diğeri, antik çağlarda Olympos olarak anılmaktaydı. Benim bizzat sahada yazmış olduğum bu tanım, neredeyse Niketas [Khoniates]'ın Kleisoura⁴ tasvirinin bir tercümesi gibidir. Sadece şu husus ilave edilmiştir ki, onun da dediği gibi, kuzeydeki tepeler ya da inişli çıkışlı arazi hattı, geniş derelerle sık sık kesintiye uğramaktadır.

Tzybritzi Kleisoura adıyla anılan bu geçidin Türkler tarafından işgal edildiği biliniyordu. Türklerin kendilerini ağaçsız, açık ve çimenli bu tepelerde gizlemeleri mümkün değildi; Niketas'a göre, geçidi savunmaya yönelik hazırlanmalarına dair daha önceden bilgilendirilmiş olan Manuel onları çıplak gözle görmüştü. Ancak ordusuna güvenen ve düşmanını hakir gören Manuel, sanki düz ve savunmasız bir ülkeye taarruz ediyormuşçasına, askerleri ve ordunun yükünü bir sıra halinde geçidin içine doğru ilerletti. Muharebe için daha hazırlıklı olan ve ordu yükü ya da kalabalığına karışmamış olan keşif kolları, kuzeydeki alçak tepelerden Türkleri kolaylıkla püskürttü ve onları geçidin doğu ucuna doğru ilerlemeye zorladı. Daha hantal ve kalabalık olan ordunun ana gövdesi daha yavaş ilerliyordu ve bu nedenle keşif kollarından ayrı kalmıştı; fırsatı değerlendiren Türkler buldukları tepelerden düzeni bozulmuş ordunun üzerine doğru saldırıya geçerek onların hatlarını bozdular. Antioch [Antakya]'lu Norman Prensinin oğlu ve imparatorun eniştesi olan Baldwin [Baudouin], bir avuç süvari ile beyhude bir gayret içerisinde Türkleri geri püskürtmek için taarruza geçmiş, küçük birliği ile birlikte perişan olmuş, prensin başına gelen felaket taarruz edenlere yani Türklerle cesaret kaynağı olurken, askerlerin ellerini ve silahlarını dahi zorlukla kaldıracabileceği kadar kalabalıklaşan, artık koca bir kalabalıktan başka bir şey olmayan ve ordu yükünün arasında ezilen Bizans ordusunun ana gövdesin-

³"Sultan dağı ile Emirdağ arasında, bütün büyük göllerle Polybotos, Julia - İpsos, Philomelion, Tymbrion - Hadrianopolis, Tyriaion şehirlerini ihtiva eden havali idi. Kuzey - batı hududunu şimdi Çay denilen Holmoi, güney doğusunu Tyriaion teşkil ediyordu." Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, 139, 140; Türkçe çev. Mihri Pektaş, 151.

⁴VII. yüzyılın yarısından itibaren giderek artan Müslüman Arapların akınları nedeniyle Bizans, thema adı verilen idari, askeri ve iktisadi olguların birleştirildiği yeni bir sisteme geçiş yapmıştır. Bu thema'ların alt idari ve askeri birimleri ise bandon, kleisoura ve tourma ismi verilen müstahkemlerdir. Kleisoura, kelime itibarıyla berkitmek, duvar veya çit ile çevirme işlemi; geçit, derbent vb. anlamlarına gelmektedir. Bizans İmparatorluğu, orduların geçişine müsait olan stratejik dağ geçidi bölgelerini Müslüman Araplardan koruyup savunabilmek için sınırlarında *kleisoura* adı verilen müstahkem bölgeler oluşturmuştur. Thema Sistemi ve Kleisoura hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe çev. Fikret İşıltan, TTK, Ankara, 2015: 89-93, 194, 230.; Cüneyt Güneş, "X. Yüzyıldaki Bizans Taktikonlarına Göre Bizans-İslâm Güçlerinin İlk Karşılaşma Alanları: Kleisouralar ve Kleisouralardaki Askerî Taktiklere Dair", *History Studies*, 10. 1 (2018): 85-100.

de paniğe neden olmuştur. Olayın geriye kalan kısmı bir katliamdı. Cesaret ve güç olsaydı belki hala kurtuluş ümidi olabilirdi, ancak bu yönde bir liderlik yoktu. Manuel düşünme melekesini ve cesaretini kaybetmişti. 34 yıllık taht ve imparatorluk onun manevi gücünü ziyan etmiş sınırlarını yerle bir etmişti. Sadece ve sadece Türklerin kendi kesin zaferlerini anlayamamış olmalarından istifade ederek ertesi gün, yüz kızartıcı bir barış anlaşması ile parçalanan ordusundan arta kalanları toparlayarak geri çekilmiştir. Henüz mağlup edilmemiş keşif güçleri, ancak şimdi ne kadar büyük bir zafer kazandıklarını ve kalanların kaçmasını sağlayacak anlaşmayı yaptıklarına pişman olacaklarını anlamaya başlayan düşmanın [Türklerin] gözetimi altında geçit boyunca geri çekiliyor, bazıları geri çekilmekte olan Bizans birliklerine daha fazla zayıat verdirmek için saldırılar düzenliyorlardı.

Ne yazık ki Niketas [’ın Historia’sı] yanımda değildi ve onun içeriği hakkında hatırladıklarım da yanlışlarla doluydu. Ben savaşın, saklanmış bir düşman birliğinin dar bir geçitte beklenmedik bir anda orduya saldırısı şeklinde gerçekleştiğini düşünmüştüm. Limnai’nin yanındaki açık arazide bu şekilde bir olayın gerçekleşmeyeceği fikrinden hareketle ben aslında savaşın başka bir yerde gerçekleşmiş olabileceği sonucuna vardım ve kalan güzergâhımızı savaş alanını keşfedebilmek adına Konia istikametine çevirdim. Ancak eve döndüğümde muharebe alanının konumu ile ilgili benim savaşın geçtiği yer olmadığını düşündüğüm arazide yaptığım tanımlamanın Niketas’ın tanımlaması ile aynı olduğunu gördüm. Niketas elimde olsaydı, muhtemelen konumların, yedi dar vadinin ve katliamdan sonra keşif kollarının geceyi geçirdiği noktanın tam ölçülerini yapma imkânımız olurdu.

1885 yılında, (Manuel’in ilerleyiş güzergâhında bulunan) Khoma bölgesinin ve savaş alanının yerini tam olarak tespit edebilmek için *The American Journal of Archeology* dergisinde bir makale kaleme aldım.⁵ Ancak Khoma hakkında doğru olmakla beraber, savaş alanını hata ile bu kalenin hemen önündeki geçitte -geçidin antik ismi olan Tzybritzi’nin bir devamı gibi görünen Turrije [Dubrice]⁶ olan günümüz isminden hareketle-, çok daha batıda göstermişim. Birkaç yıl sonra Prof. Tomashek tarafından ifade edilen görüşe göre hatalı olduğumu anladım ve bunun üzerine Barbarossa’nın haçlı seferine şahitlik etmiş kişilerin anlatılarını⁷ ve Manuel’in mağlubiyet alanını tasvir eden tanımlarını⁸ okuyunca,

⁵ Ramsay, “Notes and Inscriptions from Asia Minor (III), Manuel’s Campaign Against The Turks, A.D. 1176”, 123-131.; Ramsay, “Manuel’in Türklere Karşı Seferi, 1176” 329-337.

⁶ دوبریجه “Dubrice/Dobrice” Bk. 1910-11 Tarihli Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Matbaasında basılan Dinar Haritası.

⁷ Bk. *Epistola de Morte Friderici Imperatoris*, Yay. Haz. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, MGH SS rer. Germ. N.S. 5, Berolini, 1928: 174.; Ansbert, *The*

savaşın Limnai'den devam eden geçitte gerçekleştiğini anladım. Hata kabul edilmiş ve Barbarossa'nın rotasından yapılan doğru bir çıkarımla savaş alanının konumu, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, II., 346'da Merkezi Frigya haritası üzerinde doğru olarak verilmiştir.⁹ Prof. Tomaschek'in iddialarından¹⁰ çok istifade etmekle beraber, savaş yerinin konumu (çok fazla kuzey-doğu istikametinde yerleştiriyor) ile ilgili olan görüşlerini kabul etmiyorum. Konumlarla ilgili yenilenen incelemeler de onun hatalı olduğunu ortaya koymaktadır; onun seçtiği (1883 yılında benim de geçtiğim) geçit kuzey-güney istikametinde uzanırken, Niketas'ın tanımladığı geçit doğu-batı istikametinde uzanmaktadır.

KAYNAKÇA

- 📖 Ansbert. *The Crusade of Frederick Barbarossa, The History of Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*. Çev. G. A. Loud. Surrey: Ashgate Publishing Company, 2010.
- 📖 Chroust, A., haz. *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I. (Epistola de Morte Friderici Imperatoris)*. Cilt MGH SS rer. Germ. N.S. 5. Berolini: Monumenta Germaniae Historica, 1928.
- 📖 Chroust, A., haz. *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I. (Historia Peregrinorum)*. Cilt MGH SS rer. Germ. N.S. 5. Berolini: Monumenta Germaniae Historica, 1928.
- 📖 Demir, Fatih. *Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2018.

History of the Expedition of the Emperor Frederick, İngilizce çev. G. A. Loud, *The Crusade of Frederick Barbarossa, The History of Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Ashgate Publishing Company, Surrey, 2010: 102.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Georgivs Heinricvs Pertz, MGH SS 17, Hannoverae, 1861: 513.; *Historia Peregrinorum*, Yay. Haz. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, MGH SS rer. Germ. N.S. 5, Berolini, 1928: 157, 158.; Frederick Barbarossa'nın 1190 yılında izlediği yol güzergâhı için bk. Fatih Demir, "Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2018: 180-212.

⁸ Bk. Khoniates, *Historia*, 123-132.; Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, İngilizce çev. Henry T. Riley, *The Annals of Roger de Hoveden, Comprising The History of England and of Other Countries of Europe from A.D. 732 to A.D. 1201*, Vol. I., London, 1853: 419-423.; Adnan Eskikurt, "Roger de Hoveden ve Kardinal Boso'nun Myriokephalon Savaşı'na Dair Bahisleri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4. 1 (2017): 35-37.; Manuel Komnenos'un 1176 yılında izlediği yol güzergâhı için bk. Demir, *a.g.t.*, 149-179.

⁹ Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol. I, Part II, Oxford 1897.; Ayrıca harita için bk. ekler kısmı harita I.

¹⁰ Bk. Wilhelm Tomaschek, *Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, c. 124, Sy. 8, Wien, 1891.

- 📖 *Dinar Haritası*. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Matbaası, 1910-11.
- 📖 Eskikurt, Adnan. "Roger de Hoveden ve Kardinal Boso'nun Myriocephalon Savaşı'na Dair Bahisleri". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 4. 1 (2017): 33-35.
- 📖 Gregory Abû'l-Farac. *Abû'l-Farac Tarihi*. Çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- 📖 Güneş, Cüneyt. "X. Yüzyıldaki Bizans Taktikonlarına Göre Bizans-İslâm Güçlerinin İlk Karşılaşma Alanları: Kleisouralar ve Kleisouralardaki Askerî Taktiklere Dair". *History Studies Dergisi* 10. 8 (2018).
- 📖 Niketas Khoniates. *Historia*. Haz. Immanuel Bekker. Bonn: Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, 1835.
- 📖 Niketas Khoniates. *Historia*. Çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- 📖 Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. Çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- 📖 Pertz, Georgivs Heinricvs, haz. *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*. Cilt MGH SS 17. Hannoverae: Monumenta Germaniae Historica, 1861.
- 📖 Ramsay, W. M. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1961.
- 📖 Ramsay, W. M. "Manuel'in Türklere Karşı Seferi, 1176". Çev. Arslan Durdu-Fatih Demir, *Asia Minor Studies Dergisi* 6. 12 (2018): 329-337.
- 📖 Ramsay, W. M. *Notes and Inscriptions from Asia Minor (III), Manuel's Campaign Against The Turks, A.D. 1176*. Cilt II, No II. Baltimore: The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts, 1886.
- 📖 Ramsay, W. M. "Pisidia and the Lycaonian Frontier". *The Annual of the British School at Athens IX*. (1902/1903): 243-273.
- 📖 Ramsay, W. M. "Preliminary Report to The Wilson Trustees on Exploration in Phrygia and Lycaonia". *Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire*. Aberdeen: Aberdeen University, 1906: 235-238.
- 📖 Ramsay, W. M. *The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Time to the Turkish Conquest*. Cilt I. Oxford: Clarendon Press, 1895.
- 📖 Ramsay, W. M. *The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Time to the Turkish Conquest*. Cilt I, Part II. Oxford: Clarendon Press, 1897.
- 📖 Ramsay, W. M. *The Historical Geography of Asia Minor*. London, 1890.
- 📖 *Roger de Hoveden (Benedict of Peterborough). Chronica Magistri Rogeri De Houedene (Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis)*. Haz. William Stubbs. Cilt II. London, 1869.

- 📖 Roger de Hoveden. *The Annals of Roger de Hoveden, Comprising The History of England and of Other Countries of Europe from A.D. 732 to A.D. 1201*. Çev. Henry T. Riley. Cilt I. London, 1853.
- 📖 Tomaschek, Wilhelm. *Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*. Cilt 124, Sy. VIII. Wien: Commission Bei F. Tempsky, 1891.

Ekler:

Harita 1: W. M. Ramsay'ın 1897 yılında yayımladığı "The Cities and Bishoprics of Phrygia" isimli eserinde yer alan Tzybritze Kleisoura'sını da gösteren "West-Central Phrygia" adlı bölge haritası (Ramsay, *The Cities...* 1897).